

ערבות בנשים ובכלל

א. בדף הקודם נפגשנו עם דיון הראשונים בקושי שבין הסוגיות בברכות. הראשונים למדו מסוגיית ברכות מ"ח שאדם שיעור שמחייב מדרבנן בברכת המזון יכול להוציא אדם שאכל שיעור שמחייב מהתורה¹. לעומת זאת, סוגיית ברכות כ' מניחה שאם נשים חייבות מדרבנן אז אין ביכולתן להוציא גברים שמחויבים מהתורה, ומכאן שהמחויב מדרבנן אינו יכול להוציא את המחויב מהתורה! למדנו את תשובת הראשונים ונשוב אליה כדי להיזכר (תלמידי רבנו יונה ברכות דף יב. בדפי הרי"ף):

ויש להקשות דהא אמרינן בפ' שלשה שאכלו (דף מח א) להוציא אחרים ידי חובתן עד שיאכל כזית דגן ובשיעור כזית בלבד אינו חייב אלא מדרבנן ואפילו הכי יכול להוציא אחרים שאכלו כדי שביעה וחייבין מה"ת והיכי אמרינן הכא גבי אשה דלא אתי דרבנן ומפיק דאורייתא, ותירץ רבינו יצחק ז"ל דלא דמי משום דאיש אע"פ שלא אכל כלום מן הדין היה שיפטור לאחרים דאכלו דכל ישראל ערבים זה לזה², אלא דרבנן הצריכוהו שלא לברך ברכת הנהנין בלא הנאה ואינו יכול לברך ולהוציא אחרים כשאינו אוכל כלל, ולפיכך כשאכל כזית ונתחייב לברך עליו אע"פ שלא נתחייב חיוב מן התורה מוציא את אחרים שאכלו (ושתו) כדי שביעה שערב הוא בעבורם ועליו להצילם מן העון ולפטור אותם מן המצות אבל אשה אינה בכלל ערבות ולפיכך אינה מוציאה אלא למי שחיובו דרבנן.

לדבריהם, מהתורה ניתן להוציא גם ללא אכילה, 'דכל ישראל ערבים זה לזה'. ערבות זו עומדת לדברי הראשונים בבסיס דין 'אע"פ שיצא מוציא'. מעמדו של אדם שלא אכל זהה למעמדו של אדם שכבר יצא: שניהם אינם חייבים ויכולים להוציא בכל זאת בשל יסוד הערבות. חכמים הם שהצריכו שיאכל כזית מסיבה צדדית, שלא לברך ברכת הנהנין ללא הנאה. די בהנאה שמחייבת מדרבנן משום שמהתורה היה יכול כאמור לברך גם ללא אכילה. הגמ' אמרה שאם נשים חייבות מדרבנן אין ביכולתן להוציא אנשים שמחויבים מהתורה משום ש'אשה אינה בכלל ערבות'. מהי משמעות הדברים? מדוע נשים אינן בכלל ערבות? מה נוכל ללמוד מכך על משמעות הערבות?

התבונן בדברים ונסה להסבירם.

ב. נפתח בדיונו של **הדגול מרבבה, רבי יחזקאל לנדא**, ונקדים: פוסקים רבים סבורים שאדם שהתפלל ערבית יצא ידי חובת קידוש מהתורה. לאור הנחה זו, דן הדגול מרבבה בשאלה הבאה: מה יהיה הדין כאשר הבעל התפלל ערבית והאישה לא התפללה? האם הבעל יוכל לקדש בביתו למרות שהוא יצא ידי חובת קידוש מדאורייתא ואשתו לא? (אור"ח רעא):

1. הגמ' אומרת להבנתם שאם שמעון בן שטח היה אוכל כזית הוא היה יכול להוציא את המלך והמלכה שאכלו כדי שביעה, 'שמעון בן שטח דעבד (שבירך למרות ששתה רק כוס יין) - לגרמיה הוא דעבד (הוא עשה לשיטתו אך חכמים לא סוברים כמותו) דהכי אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: לעולם אינו מוציא את הרבים ידי חובתן עד שיאכל כזית דגן'. ומכאן שאם היה אוכל כזית ומברך היה נוהג כהלכה.
2. והיסוד של הערבות גורם לכך שיוכל להוציא למרות שכבר יצא ואינו מחויב, ואין הבדל מהותי בין אדם שכבר יצא לאדם שלא אכל - בשניהם אינו חייב ובכל זאת יכול להוציא מדין ערבות.

אמנם מה שאני מסתפק אפילו באיש המקדש ומוציא אשתו ובני ביתו אם הנשים לא התפללו ערבית והאיש כבר התפלל ערבית, וא"כ האיש אינו מחויב מהתורה והנשים שלא התפללו חייבים מן התורה אם יוצאים בשמיעתן מן האיש, ואף שכל הברכות אף שיצא מוציא (וא"כ מה השאלה, אז מה אם האיש כבר יצא מהתורה, הרי אע"פ שיצא מוציא) היינו מטעם ערבות שכל ישראל ערבים זה בזה, והרי כתב הרא"ש במסכת ברכות שהאשה אינה בכלל ערבות לכך אינה מוציאה אלא מי שחיובו מדרבנן עיי"ש, ואני מסתפק האם האשה אינה בכלל ערבות דהיינו שהיא אינה ערוב ביד אחרים (שהיא לא ערבה לאחרים) אבל האנשים שקבלו ערבות בהר גריזים או בהר עיבל נתערבו גם בעד הנשים (שהגברים ערבים גם לנשים) וא"כ שפיר מוציא האיש את האשה אף שכבר יצא או דלמא כשם שהנשים לא נכנסו בכלל ערבות כך לא קיבלו האנשים ערבות בשביל נשים (וא"כ דין אע"פ שיצא מוציא שבנוי על ערבות לא נאמר באיש שמוציא אישה).

מה הספק של הדגול מרבבה בהיקף הקביעה שנשים אינן בכלל ערבות? כיצד ספק זה משליך על השאלה האם איש שהתפלל ערבית יכול להוציא אישה שלא התפללה ערבית?

ודאי שאדם שהתפלל וקיים בכך את חובת הקידוש הדאורייתאית יכול לקדש גם עבור אדם שלא התפלל, אע"פ שיצא מוציא. אולם, דין זה בנוי על ערבות 'ונשים אינן בכלל הערבות'. הדגול מרבבה מסתפק בהיקף האמירה שנשים אינן בכלל ערבות: האם כשם שנשים אינן ערבות כך הגברים אינם ערבים לנשים או שמא למרות שנשים אינן ערבות הגברים ערבים לנשים. לפי האפשרות שגם הגברים אינם ערבים לנשים, דין אע"פ שיצא מוציא לא נאמר בנשים כלל, ובעל שהתפלל ערבית לא יוכל להוציא את אשתו שלא התפללה ערבית³. עולה מדברי הדגול מרבבה שפשוט לו שאשה שהתפללה ערבית לא יכולה לקדש עבור אשה שלא התפללה: נשים אינן ערבות לאחרים ועל כן לא נאמר בהן דין 'אע"פ שיצא מוציא', דין שבנוי על ערבות.

חשוב: מה הסברה לומר שנשים אינן ערבות לגברים אך גברים ערבים לנשים?

יתכן שניתן להבין את הדברים לאור הסברו של המהרי"ט לכך שנשים אינן בכלל הערבות (חידושי מהרי"ט קידושין ע:):

שאנו חייבים עליהם הן אינן חייבות עלינו דאין בידן ספק למחות.

הדברים קשורים אולי גם למושג 'כל כבודה בת מלך פנימה'. הערבות היא אחריות ציבורית וכללית לקיום התורה, ויתכן שאחריות הנשים ממוקדת בדאגה לחינוך המשפחה והבית.

ג. רבי עקיבא איגר דן בדברי הדגול מרבבה וחולק עליהם (שו"ת רע"א א, ז):

וראיתי עוד להגאון דגול מרבבה בסי' הנ"ל דיצא לדון בדבר חדש, דאיש שכבר התפלל אינו יכול להוציא לאשה דלא התפללה, שהוא מחוייב דרבנן ולא מפיק לה מחיובא דאורייתא, דהא דיצא מוציא הוא מטעם ערבות, ונשים אינן בכלל ערבות כמו שכתב הרא"ש ברכות, אלא דמסתפק דאפשר דערבות דאנשים גם על הנשים, רק נשים דעצמן אינן ערבים, עיי"ש, ולדבריו אשה שיצאה ידי קידוש אינה יכולה להוציא לאחרות שלא יצאו. ולא נראה כן דאין חילוק כלל בין

3. אולם, הוא יוכל להוציא אותה אם תאמר פסוקים שזיכרו את קדושת השבת ותצא גם ידי חובת הקידוש מדאורייתא.

איש לאשה לענין ערבות, ולא מצינו בשום דוכתא דבאשה לא יהיה הדין דאם יצאה מוציא... אלא נראה לענ"ד דכוונת הרא"ש לחלק בין יצא מוציא ובין אינו מחוייב במצוה זו בעצמותו, דערבות רק במי שמחוייב ג"כ במצוה זו, משום הכי אף שהוא כבר יצא לעצמו מוציא לאחרים, אבל במצוה שאינו בר חיובא כלל, דהיינו לפי הצד דנשים אינן חייבות בבהמ"ז מדאורייתא אינם ערבים על מצוה דבהמ"ז, אבל במצוה דנשים חייבות גם המה בכלל ערבות, ושייך בהו ג"כ דינא דיצא מוציא.

מהי משמעות האמירה 'נשים אינן בכלל הערבות' לפי הסברו של הרע"א?

לפי הסברו של רבי עקיבא איגר הראשונים לא התכוונו למעט נשים בדווקא מדין ערבות. כוונתם אחרת: אדם שאינו חייב במצוה מסוימת אינו ערב לקיומה, ולכן הגמ' אמרה שאם נשים פטורות מהתורה מברכת המזון הן אינן יכולות להוציא את המחויב מהתורה. 'איש אע"פ שלא אכל כלום מן הדין היה שיפטור לאחרים דאכלו דכל ישראל ערבים זה לזה', מפני שהוא מחויב עקרונית במצוות ברכת המזון ועל כן הוא בכלל הערבות. אך, אם אישה פטורה מברכת המזון מהתורה היא אינה בכלל הערבות על קיומה. בעקבות הסבר זה הוא חולק על פסיקת הדגול מרבבה, ולדעתו נשים בכלל הערבות של מצוה שבה הן חייבות. נשים חייבות בקידוש ועל כן הן בכלל הערבות, ושייך בהן ג"כ דינא דיצא מוציא.

ד. נלמד את קושייתו של רבי עקיבא איגר על הבנתו של הדגול מרבבה (שם):

ונראה לי ראייה ברורה לזה דאם נפרש כוונת הרא"ש כפשוטו, דטעמא דאשה אינה מוציאה היכא שאינה מחוייבת בדבר אף דהדין אם יצא מוציא, היינו משום דאין ערבות בנשים, יקשה הא מבואר במגילה (דף י"ט ע"ב) דחרש המדבר ואינו שומע למאן דאמר דאם לא השמיע לאזניו לא יצא אינו יכול להוציא אחרים במגילה דהוא מקרי אינו מחוייב בדבר כיון דאינו יכול להשמיע לאזניו, והכי קיימא לן גבי תקיעת שופר דחרש המדבר ואינו שומע אינו יכול להוציא אחרים (בש"ע סימן תקפ"ט) והיינו גם כן כיון דהוא אינו מחוייב בתקיעת שופר, ובזה יקשה דמאי שנא מדין יצא מוציא דבזה ליתא לתירוצא דהרא"ש, דהא מיירי באנשים, אלא על כרחך כדברינו דאין הפרש בין אנשים לנשים, אלא דהעיקר דבמצוה שאינו בר חיובא כלל, אין במצוה זו דין ערבות כלל (זוהי כוונת הראשונים, שנשים אינן בכלל ערבות בברכת המזון אם אינן חייבות בה).

הסבר את קושייתו של רע"א.

הדגול מרבבה הסביר כאמור שכוונת הרא"ש שגברים יכולים להוציא למרות שאינם חייבים בשל יסוד הערבות, בעוד שנשים שאינן חלק מהערבות אינן יכולות להוציא כשאינן חייבות. והנה, חרש המדבר ואינו שומע אינו יכול להוציא אחרים בתקיעת שופר משום שהוא אינו חייב. כיצד יסביר זאת הדגול מרבבה? איך הוא יסביר את הגמ' שאומרת שאם חרש פטור מקריאת מגילה אין ביכולתו להוציא אחרים? מדוע שלא נאמר שהחרש שנכלל בערבות יכול להוציא אחרים מכוח הערבות? אלא, טוען רע"א, עלינו ללמוד מכך שאדם ערב רק למצוות שבהן הוא מחויב. לכן, חרש שאינו מחויב בתקיעת שופר וקריאת מגילה אינו בכלל הערבות על קיומן ואין ביכולתו להוציא אחרים. ולכן הראשונים אמרו שנשים אינן בכלל הערבות על ברכת המזון: הגמ' אמרה

4. שהרי מדובר על חרש המדבר ואינו שומע ולחרש כזה יש דעת והוא חייב במצוות שהוא יכול לקיים.

זאת לפי הצד שנשים פטורות מהתורה מברכת המזון. אי חיובן במצוה הוא שגורם לכך שלא יהיו בכלל הערבות על קיומה, וכשם שאי חיוב גברים במצוה מסוימת גורם לכך שלא יהיו בכלל הערבות על קיומה.

חזור אל דברי הראשונים, התבונן בהם והאזן להם, 'דאיש אע"פ שלא אכל כלום מן הדין היה שיפטור לאחרים דאכלו דכל ישראל ערבים זה לזה... שערב הוא בעבורם ועליו להצילם מן העון ולפטור אותם מן המצות אבל אשה אינה בכלל ערבות'. סכם את שתי הפרשנויות לדברים, של הדגול מרבבה ושל רע"א. איזו פרשנות עדיפה בעיניך? חשוב על סברת האמירה ומשמעותה לפי כל הבנה.

ה. ננסה להתבונן בסברת הראשונים לפי הבנתו של רע"א. לדבריו, הראשונים לא התכוונו לחלק קטגורית בין נשים לגברים, אלא טענו שנשים אינן בכלל הערבות על ברכת המזון אם הן פטורות ממנה. עולה מדבריו כלל: אדם ערב רק למצוות שבהן הוא מחויב. הדברים מעוררי מחשבה: מה הקשר בין חיוב אדם במצוה ובין היותו ערב עליה? מדוע אדם אינו ערב למצוות שבהן אינו מחויב? מה בכך שאינו מחויב, הרי חברו מחויב ועליו לדאוג לכך שחברו יקיים את חיובו? נלמד את התמודדותו של **הרב שוסטרמן** עם השאלות (תורת המערב קובץ א):

והנה לבאר שיטות אלו יש לחקור בהדין דערבות דהיכא שהתורה מחדשת שכל ישראל ערבים זה בזה באיזה אופן מתבטא חיוב זה, דיש לומר דזהו חיוב צדדי שיש על כל אחד ואחד שצריך להציל חברו מן העון ולפטור מן המצוה אבל אין זה פרט בהחיוב פרטי של כל מצוה ומצוה בפרט. או י"ל שזהו חיוב פרטי בכל מצוה ומצוה, דהיינו מצד ענין הערבות היכא דמחייבת התורה במצוה כמו תפילין וכדומה, יש פרט בהחיוב, שהוא צריך לפטור חברו מן המצוה ואם לאו חסר בהשלמות דמצוה פרטית שלו. ועל פי זה יש לבאר שיטות הנ"ל דדעת אדמוה"ז ורע"א הוא דערבות הוא ענין פרטי בכל מצוה ומצוה ולכן כל היכא דיש חיוב באותו מצוה יש חיוב ערבות, ממילא אפילו בנשים בהמצוה דנוהגות בהן יש באותו החיוב פרט של ערבות.

מהן שתי האפשרויות העקרוניות שמציג הרב שוסטרמן ביסוד הערבות? באיזו אפשרות הלך רע"א לפי הסברו?

לפי האפשרות הראשונה הערבות היא עניין כללי ועקרוני שאינו חלק מהחיוב במצוה. לפי האפשרות השנייה הערבות היא חלק מהחיוב במצוה. כלומר, כאשר אדם חייב במצוה, כחלק מחיובו הוא מחויב לדאוג לכך שכל השאר יקיימו אותה. זהו פרט בחיובו של האדם במצוה, 'היכא דמחייבת התורה במצוה כמו תפילין וכדומה, יש פרט בהחיוב שהוא צריך לפטור חברו מן המצוה ואם לאו חסר בהשלמות דמצוה פרטית שלו'. רע"א הלך בדרך זו ולכן הוא קשר את הערבות לחיוב.

חשוב היטב: מה היחס בין הכלל של המשנה בר"ה, 'כל שאינו מחויב בדבר אינו מוציא', ובין יסוד הערבות שמאפשר לאדם להוציא למרות שאינו חייב במצוה ובברכה? נסה לענות על השאלה לאור הבנת רע"א והדגול מרבבה בהיקף הערבות.

נראה שלהבנת הדגול מרבבה עלינו להבין את הכלל אחרת: להבנתו, עקרונית גם אדם שלא מחויב במצוה⁵ יכול להוציא אחרים, והמשנה עוסקת בחרש שוטה וקטן שאינם בכלל הערבות. דרך זו קשה לכאורה: אם כך, הרי שאין משמעות עקרונית לחיוב האדם אלא רק להיותו חלק מהערבות, שהרי הערבות מאפשרת גם לאדם שלא חייב להוציא, ולדעתו הערבות אינה מותנת כלל בחיוב עקרוני במצוה! אך מהכלל עולה אחרת, 'כל שאינו מחויב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן'! נראה שלפי ר' עקיבא איגר היחס בין הדברים ברור יותר: 'כל שאינו מחויב בדבר', שאינו מחויב כלל במצוה, 'אינו מוציא את הרבים ידי חובתן', משום שאדם שלא התחייב כלל במצוה⁶ אינו ערב עליה.

נעיר שכפי שראינו בדף הקודם, הרמב"ם ודאי אינו מקבל את החלוקה בין נשים לגברים, שהרי הוא למד מהגמ' בברכות שעוסקת בנשים שאדם שמחויב מדרבנן לא יכול להוציא אדם שמחויב מהתורה. הצענו בדף הקודם שהרמב"ם חולק לגמרי על יסוד הערבות, ושלדעתו אין צורך ביסוד זה כדי להסביר את היחס בין הכלל 'כל שאינו מחויב בדבר אינו מוציא' ובין דין 'אע"פ שיצא מוציא': הכלל עוסק בחיוב העקרוני במצוה, חיוב שיוצר שייכות שקיימת גם לאחר קיום המצוה. שייכות זו אינה קיימת בברכות הנהנין, שכן בהן אדם שלא אכל אינו שייך. לפי דרך זו הכלל 'כל שאינו מחויב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן' עוסק בחיוב העקרוני במצוה ומתפרש כפשוטו ללא יסוד הערבות.

5. כאדם שיצא ידי חובה או שלא אכל כלל. ונכון שבברכות הנהנין מדרבנן צריך לאכול כזית, אך צורך זה הוא מדרבנן ומסיבה צדדית, שלא יברך ברכת הנהנין ללא הנאה. מהתורה, גם אדם שלא אכל כלל יכול לברך, וזאת למרות שהוא ודאי לא חייב בברכה. הראשונים למדו זאת מדין אע"פ שיצא מוציא שנאמר במצוות, וזאת מתוך השוואה בין אדם שיצא לאדם שלא אכל – שניהם אינם חייבים.
6. כלומר, שלא התחייב בה מעולם. אדם שהתחייב במצוה ערב עליה גם לאחר שקיים אותה ויצא ידי חובה, ערבות שעומדת בבסיס דין אע"פ שיצא מוציא.